

Jezik kot prostor boja: filozofija emancipacije žensk skozi jezikovne prakse

Nika Fabjan

Povzetek

Članek se opira na področje feministične filozofije jezika in obravnava jezik kot ontološki pogoj subjektivnosti ter kot prostor družbenega boja. Osredotoča se na razmerje med jezikom, bitjo in močjo ter analizira, kako specifične jezikovne prakse (med drugim tiste, ki ženske izključujejo ali utišajo) reproducirajo razmerja moči. Predstavi tudi emancipatorni potencial jezika, ki se uresničuje prek feminističnih intervencij v diskurz, ter nakaže možnosti za preoblikovanje subjektivnosti in skupnosti skozi transformacijo jezikovnih praks.

Ključne besede: feministična filozofija jezika, emancipacija žensk, patriarhalni diskurz, ontologija, subjektivnost, jezikovni upor

Summary

The article draws on feminist philosophy of language to explore language as an ontological condition of subjectivity and a space of social struggle. It focuses on the interplay between language, being, and power, examining how specific linguistic practices (including those that exclude or silence women) reproduce structures of domination. By highlighting the emancipatory potential of language as it unfolds through feminist interventions in discourse, it points to the transformative possibilities of subjectivity and community through reconfigured linguistic practices.

Keywords: feminist philosophy of language, women's emancipation, patriarchal discourse, ontology, subjectivity, linguistic resistance

Uvod

Jezik ni zgolj nevtrarno orodje komunikacije, temveč v sebi nosi družbene norme, vrednote in razmerja moči. V patriarhalnih družbah jezik pogosto odraža ter utrjuje moške norme in marginalizira ženske izkušnje ter identitete. To se kaže v različnih jezikovnih praksah, med katerimi so najopaznejše uporaba moškega spola kot nevtralnega, pomanjkanje ženskih izrazov za določene poklice ali lastnosti in stereotipne predstave o ženskah v jeziku. Po drugi strani pa lahko jezik predstavlja prostor boja za svobodo in emancipacijo žensk: jezik je lahko orodje upora proti patriarhalnim normam, feministične filozofije jezika pa razkrivajo in podvržejo kritiki prevladujoče jezikovne strukture.¹

Feministične jezikovne reforme si prizadevajo za spremembo teh struktur z uvažanjem spolno nevtralnih izrazov, preimenovanjem poklicev in družbenih funkcij ter zavedanjem o moči jezika pri oblikovanju družbenih percepcij. Primeri spolno nevtralnih besed in izrazov v slovenščini bi bili »oseba« ali »vsakdo«, podobno vrednost pa ima tudi raba neosebnihi glagolskih konstrukcij. V slovenskem jeziku na področju poklicev in družbenih funkcij opažamo uporabo dvojnih oblik (»učiteljice in učitelji« namesto »učitelji«), uporabo ženskih oblik poklicev, ki so bile prej izpuščene ali negativno zaznamovane (npr. »direktorica«, »ministrica«, »županja«²), in nasploh diskurz o jezikovni vidnosti žensk, ki poudarja enakovrednost moških in ženskih oblik poklicev (na primer enakovredna uporaba izrazov »zdravnik« in »zdravnica«).³ Vendar pa so te reforme pogosto deležne odpora, saj izzivajo globoko zakoreninjene norme in prepričanja o jeziku in spolu. V sodobnem kontekstu digitalnih medijev in družbenih omrežij se pojavljajo nove oblike jezikovnega izražanja, ki omogočajo ženskam, da ustvarjajo in delijo svoje zgodbe ter izkušnje zunaj tradicionalnih medijev. To odpira nove možnosti za uporabo proti patriarhalnim jezikovnim strukturam in za oblikovanje bolj vključujočega in raznolikega jezikovnega prostora.

Ko govorimo o jeziku kot prostoru *boja*, imamo v mislih prostor simbolnih, diskurzivnih in materialnih praks, v katerih se spopadajo nasprotujoče si sile: hegemonija

1 Rastko Močnik denimo v članku o jezikovnih politikah prezre ontološko razsežnost jezika kot pogoja subjektivnosti. Feministične jezikovne intervencije niso samo partikularistična gesta znotraj kapitalizma, ampak poskus preoblikovanja simbolnega reda, ki ženskam omogoča govoriti kot subjektom. Boj za jezik ni le političen, temveč tudi ontološki: gre za možnost biti. Cf. Rastko Močnik, »Identitetna politika na univerzi«.

2 Je mar naključje, da so bile negativno zaznamovane ženske oblike predvsem tistih poklicev, kjer ženska zaseda vodilno ali avtoritativno vlogo?

3 Helena Dobrovoljc in Marko Stabej, »Jezikovne izbire v slovenskih smernicah za spolno občutljivo rabo jezika«, str. 374–381.

in odpor, izključevanje in prisvajanje, molk in govor. *Boj* v tem kontekstu ne pomeni konflikta v klasičnem, fizičnem smislu, temveč pomeni nenehno napetost med strukturami moči, ki določajo, kaj se sme izreči, kdo ima pravico do govora in kateri pomeni so legitimni, ter tistimi, ki te strukture izzivajo, preoblikujejo ali presegajo. Jezik je tako eno ključnih prizorišč tega boja – ne le kot sredstvo izražanja, temveč kot sistem, ki določa meje mišljenja in izrekljivega. Znotraj feministične filozofije se boj za jezik kaže kot boj za prepoznavnost ženskih subjektivnosti, za možnost govora iz lastne izkušnje in za razbitje jezikovnih norm, ki reproducirajo podrejene družbene vloge. Gre za boj, ki se odvija v vsakdanjih izrazih, institucionalnih poimenovanjih, literarnih formah in akademskih diskurzih – povsod tam, kjer jezik oblikuje našo zaznavo realnosti in naš položaj v njej. Na primer, če se v javnem diskurzu o voditeljih vedno uporablja izraz »direktor«, si večina ljudi pod tem izrazom predstavlja moškega, kar vpliva na zaznavo žensk kot manj primernih za vodstvene položaje.⁴ Podobno v literaturi prevladujoče moške perspektive oblikujejo našo predstavo o univerzalnih izkušnjah, medtem ko se ženske pripovedi pogosto dojema kot posebne, čustvene ali postranske.⁵ Zato govoriti o jeziku kot prostoru boja pomeni tudi razmišljati o jeziku kot orodju osvoboditve in preobrazbe.

Jezik ni zgolj sredstvo izražanja, temveč nosilec simbolnega nasilja: tistega nevidnega, a učinkovitega mehanizma, preko katerega se utrjuje dominacija. Kot patriarhalni instrument tako ne le izključuje, temveč normativno določa, kaj je mogoče izreči in kdo ima pravico do izrekanja. Pisati kot ženska v jeziku patriarhata pomeni spopadati se z lastno izločitvijo – a prav v tem spopadu vznikne možnost, da se jezik na novo rojeva.

V tem kontekstu lahko uporabimo Deleuzov koncept *manjšinskosti*, kot ga razvije v eseju »Je zajecjal...« in delu o Kafki.⁶ Deleuze opozori, da manjšinskosti ne gre razumeti kot preprosto rabo marginalnih ali »manjšinskih« vsebin, temveč kot formalno gesto, s katero se večinski jezik notranje razrahlja. Veliki avtorji, pravi Deleuze, svoj materni jezik naredijo tuj, pripravijo ga do tega, da zajeclja, se zatika, zdrsne.⁷ Podobno lahko razumemo feministični govor kot manjšinsko gesto, ki zareže v simbolni red in ga destabilizira od znotraj – ne tako, da bi preprosto

4 Število konkordanc besede »direktorica« načeloma ne sovпада z dejanskim številom žensk na vodstvenih položajih, saj je ta raba odvisna tudi od družbenih norm (ki lahko zavirajo ali spodbujajo uporabo ženskih oblik). Gre pa za nekakšen obojestranski mehanizem, kajti raba besede »direktorica« odraža prisotnost žensk v vodstvu in s tem oblikuje družbeno zaznavo vloge. Nuša Ščuka, *Spolno občutljiva raba jezika v spontanem formalnem javnem diskurzu*, str. 25–30.

5 Dobrovoljc in Stabej, »Jezikovne izbire v slovenskih smernicah«, str. 378.

6 Cf. Gilles Deleuze, »Je zajecjal...«; ter Gilles Deleuze in Félix Guattari, *Kafka: za manjšinsko književnost*.

7 Simon Hajdini, »Znova nič novega: Adorno, Deleuze, Beckett«, str. 188–191.

prevzela mesto v jeziku, temveč tako, da pokaže, da to mesto ni naravno, ni dano, ampak strukturirano skozi izključitev. Moška pozicija v jeziku, ki je normirana in naddoločujoča, se tako zoperstavlja jecljajočemu govoru manjšine, ki nima kraja, a prav zato razpira možnost nove subjektivnosti.

Kritika jezikovnih praks v luči feministične filozofije jezika

Feministične filozofije jezika razkrivajo, kako jezik ni zgolj sredstvo komunikacije, temveč tudi mehanizem, ki lahko utrjuje družbene neenakosti, zlasti v kontekstu spola. Ena izmed ključnih kritik se nanaša na domnevno spolno nevtralno rabo besed, kar vključuje zaimke, kot so »tisti«, »vsak« ali »sam« (npr. »Vsak sam zase najbolje ve«), pa tudi glagolske oblike preteklega časa, pri katerih se nevtralnost pogosto izraža z moško obliko (npr. »je zamudil«, »je izbral«). Ti zaimki in zaimkom sorodne oblike niso zgolj slovnične izbire, temveč nosijo pomembno simbolno težo: reproducirajo moškost kot jezikovno privzeto in s tem družbeno normo. Njihova navidezna nevtralnost izključuje ali vsaj potiska žensko iz izrekanja, vidnosti in pripadnosti diskurzu. Poleg tega so v vsakdanjih institucionalnih in formalnih kontekstih pogoste formulacije, kot so »uporabnik«, »kandidat«, »delavec«, ki naj bi veljale za spolno nevtralne.

Ta uporaba moškega spola kot domnevno nevtralne oblike v jeziku je ena izmed osrednjih tematik, ki jih feministične teoretičarke jezika kritično obravnavajo. Čeprav naj bi zaimki, pridevniki in glagoli v moškem slovničnem spolu v določenih kontekstih zajemali vse ljudi, številne raziskave in feministične analize kažejo, da takšna raba ni resnično nevtralna, temveč utrjuje moškost kot normo in ženske potiska v ozadje.⁸ Oziroma, kot lahko povzamemo besede Simone de Beauvoir, utrjuje pojmovanje ženske kot drugega spola: ženska se v tradicionalnem jeziku pogosto konstituira zgolj kot »ne-moški« – kot odstopanje od norme, ki je implicitno moška. De Beauvoir piše: »Določena je glede na moškega in se razlikuje glede nanj, ne pa on glede nanjo; ona je nebitveno nasproti bistvenega. On je Subjekt, on je Absolutno: ona je Drug.«⁹ V tem smislu je ženskost definirana negativno, kot manko, kot odsotnost moškega atributa, kar utrjuje hierarhijo že na ravni poimenovanja.

Empirična študija¹⁰ je pokazala, da lahko že preprosta uporaba besed vpliva na to, kako si posamezniki zapomnijo in nato reproducirajo videne oblike.

8 Moja Šorli, »Spol in jezik na robu pameti: med slovnico in ideologijo«, str. 47–51.

9 Simone de Beauvoir, *Drugi spol I*, str. 15.

10 Leonard Carmichael, »An Experimental Study of the Effect of Language on the Reproduction of Visually Perceived Form«, str. 79–80.

Udeleženci študije so si ogledali enake, dvoumne vizualne oblike, ki so bile predhodno opisane z različnimi besedami (npr. »očala« ali »utež«). Rezultati so pokazali, da so udeleženci pod vplivom konkretnega poimenovanja figure to tudi vizualno prilagodili tako, da je njihova kasnejša reprodukcija bolj spominjala na pomen pripisane besede kot na dejansko obliko. V skupini, kjer so bile figure poimenovane, je približno 74 % reprodukcij vključevalo značilnosti, ki so ustrezale pomenom teh poimenovanj, medtem ko je bil ta delež v kontrolni skupini brez poimenovanj le 45 %. To jasno kaže, da jezik neposredno oblikuje kognitivne predstave.

Ta mehanizem je mogoče neposredno prenesti na rabo generičnih moških oblik v jeziku: če besede usmerjajo zaznavo že pri tako osnovnih vizualnih nalogah, je razumljivo, da generična raba moškega slovničnega spola (npr. »zdravnik«, »učitelj«, »direktor«) prav tako vpliva na predstave o tem, kdo zaseda te vloge. Posledično bralci in poslušalci ob takšnih izrazih pogosteje vizualizirajo moške kot nosilce teh družbenih vlog, medtem ko ženske v miselni predstavi ostajajo nevidne. Takšna jezikovna praksa ne le odraža obstoječe družbene neenakosti, temveč jih tudi ohranja in krepi.¹¹

Uporaba spolno zaznamovanih poimenovanj poklicev je bolj kot problem slovenščine problem drugih jezikov, meni najbližja sta francoščina in angleščina: »*femme directeur*«, »*female director*« (slovensko »ženski direktor«) in pa »*femme médecin*«, »*female doctor*« (slovensko »ženski zdravnik«) ni zgolj vprašanje jezikovne natančnosti, temveč ima globoke družbene in psihološke posledice. Takšna poimenovanja implicirajo, da so ženske v teh vlogah odstopanje od moške norme, kar utrjuje predstavo o moškosti kot standardu in ženske postavlja v podrejen položaj.

Raziskave so pokazale tudi, da uporaba ženskih oblik poklicev lahko vpliva na zaznavanje kompetentnosti in topline žensk v teh vlogah. Ena izmed študij je pokazala, da so moški udeleženci kandidatke z ženskimi slovničnimi oblikami poklicev dojemali kot manj tople in nekoliko manj kompetentne kot tiste z moškimi oblikami, kar je vodilo do manjše možnosti, da bi jih zaposlili.¹² To kaže, da lahko uporaba ženskih oblik poklicev sproži stereotipe, ki negativno vplivajo na oceno kandidatke, poleg tega lahko uporaba spolno zaznamovanih poimenovanj poklicev vpliva na občutek pripadnosti in privlačnosti delovnih mest za ženske. Ista študija je namreč pokazala, da je za ženske manj verjetno, da se bodo prijavile na delovna mesta, ki uporabljajo moško zaznamovano jezikovno obliko, saj se ne

11 *Ibid.*

12 Stericker, »Does This 'He' or 'She' Business«, str. 637–641.

čutijo vključene ali primerne za takšna delovna mesta, kar zmanjšuje možnosti za raznolikost in enakost spolov na delovnem mestu.¹³

Feministična filozofija jezika analizira tudi, kako določeni izrazi odražajo moško perspektivo in s tem marginalizirajo ženske izkušnje. Terminologija, povezana s spolnostjo, na primer pogosto izhaja iz moške izkušnje, kar lahko vodi v neustrezno razumevanje in vrednotenje ženskih izkušenj. Jezikovna reforma tako ostaja pomemben (ne pa edini) korak k odpravi spolnih stereotipov in spodbujanju enakosti spolov v družbi.

V odgovor na te izzive se pojavlja gibanje za uporabo spolno nevtralnih poimenovanj poklicev, kot so »vodja« namesto »direktor« ali »direktorica«. Cilj je ustvariti jezik, ki ne implicira spola ter s tem spodbuja enakost in vključevanje vseh spolov na delovnem mestu.¹⁴ Vendar pa je pomembno opozoriti, da so spremembe v jeziku pogosto deležne odpora, saj izzivajo globoko zakoreninjene norme in pričanja o jeziku in spolu.¹⁵

Feministične filozofije jezika torej razkrivajo, kako jezik lahko odraža in utrjuje družbene neenakosti, hkrati pa ponujajo poti za njegovo preoblikovanje v smeri večje enakopravnosti in vključevanja različnih izkušenj in perspektiv.

Emancipacija žensk skozi jezikovne prakse

Vprašanje jezika je za feministično misel vselej bilo tudi vprašanje možnosti govora – in s tem tudi vprašanje možnosti biti. Ko se ženske v jeziku ne morejo prepoznati, ko se njihova telesa, izkušnje in želje kažejo le kot odkloni od moške norme, tedaj je jezik ne le orodje izražanja, temveč tudi sredstvo izključevanja in nadzora. A ravno tu se odpira tudi njegov potencial za spremembo: če je jezik prostor, kjer se oblikujejo pomenske strukture in razmerja moči, potem je lahko tudi prostor njihovega preoblikovanja, reinterpretacije in upora. Emancipacija žensk skozi jezikovne prakse tako pomeni več kot zgolj zahtevo po enakopravni zastopanosti

13 *Ibid.*, str. 641.

14 Čeprav raziskave kažejo, da ženske z izrazito ženskimi poklicnimi poimenovanji pogosto doživljajo nižjo oceno kompetentnosti, ni jasno, ali je vir težave sama raba ženskega izraza ali globlje zakoreninjene stereotipi o ženskosti v poklicnem svetu. Preskok k spolno nevtralnemu izrazu tako morda ne rešuje temeljnega problema neenake zaznave žensk v profesionalnem okolju, ampak le zakrije njegov simptom. S tem se postavi tudi vprašanje meje jezikovnih rešitev: sprememba poimenovanja ne zadostuje, če se ne spremeni percepcija tistih, ki poimenujejo.

15 Prakse, kot so uporaba spolno nevtrálnih izrazov, uporaba moškega spola kot generičnega, leksikalna asimetričnost in morfološke prakse, so povzete po Berenger Garnica, »Linguistic Sexism and Society: A Woman's Representation Through Language«.

v jeziku; pomeni proces preoblikovanja samih temeljev diskurza, ki določa, kdo, kako in v katerem jeziku sme govoriti. Gre za filozofski, politični in eksistencialni premik – od govorka, ki mora svoje izkušnje prevajati v tuj jezik, k subjektiviteti, ki soustvarja jezik kot izraz lastne telesnosti, identitete in zgodovine. V nadaljevanju obravnavane avtorice nas opozarjajo, da jezik ni nevtralna kulisa, temveč živa struktura moči in pomena – in da boja za emancipacijo žensk ni mogoče voditi brez boja za jezik.

Smeš meduze in écriture féminine

Knjižica Hélène Cixous *Smeš meduze* (*Le rire de la méduse*, 1975) velja za eno najvplivnejših feminističnih besedil 20. stoletja. V njem Cixous poziva ženske, naj se osvobodijo patriarhalnega jezika in začnejo pisati iz lastnega telesa, s čimer naj bi preoblikovale tako jezik kot svojo identiteto. Knjiga je hkrati teoretičen manifest in literarna praksa, ki uteleša tisto, kar poimenuje *écriture féminine* – žensko pisanje.

Cixous v tekstu trdi, da so ženske skozi zgodovino izključene iz pisanja in govora, ker je patriarhalni jezik zasnovan tako, da ženske potiska na rob, zato poziva ženske, naj začnejo pisati iz lastnega telesa, saj je telo vir moči in ustvarjalnosti. Poudarja, da jezik ni nevtralen, temveč nosi v sebi družbene norme in vrednote, ki pogosto marginalizirajo ženske. Pisanje naj bo tako izraz lastne izkušnje, ki presega logocentrične in falocentrične¹⁶ strukture jezika. Pri tem pa Cixous opozarja, da pisanje ni le miselni akt, temveč tudi telesni, saj je telo vir moči in ustvarjalnosti.

Prav tako v *Smešu meduze* Meduza ni le mitološko bitje, temveč simbol ženske moči in ustvarjalnosti. Filozofinja se ne sklicuje na tradicionalno predstavo Meduze kot grozljive ženske, katere pogled spremeni vse v kamen, ampak preoblikuje ta mit: Meduza se smeji, saj se zaveda svoje moči in sposobnosti ustvarjanja – smeh Meduze je torej akt osvoboditve in zatrditev lastne moči: »Zapiši samo sebe. Tvoje telo mora biti slišano.«¹⁷ Ob tem lahko vzpostavimo filozofski paralelizem s Hansom Blumenbergom, ki v delu *Tračankin smeh* interpretira Platonovo zgodbo o Tračanki, ki se smeji Talesu, ko ta s pogledom obrnjenim v nebo pade v vodnjak, in mu reče, da »medtem ko si morda strastno želi spoznati vse stvari v vesolju,

16 Logocentrizem pomeni privilegiranje razuma, logike in stabilnih pomenov kot temeljnih struktur mišljenja, medtem ko falocentrizem vzpostavlja moški princip kot izvor simbolnega reda in središče pomena. Pojem *logocentrizem* je sprva uvedel Ludwig Klages v začetku 20. stoletja, v filozofski in literarnoteoretski kontekst pa ga je uvedel Jacques Derrida, Cixousjin tesni sodelavec, čigar dekonstrukcija je prav kritika *logocentrizma*.

17 Hélène Cixous, *Smeš meduze in druga besedila*, str. 14.

stvari pred njegovim nosom in nogami zanj ostajajo nevidne». ¹⁸ Njen smeh je telesna gesta proti abstraktnemu mišljenju. Je obrambni premislek, protest telesnosti pred višinskim logosom, ki izgublja stik z realnostjo. Vendar pa smeh Meduze presega zgolj obrambni ton, saj namreč ni zgolj odziv, ampak ustvarjalna afirmacija mišljenja, ki izhaja iz telesne ženske izkušnje. Medtem ko Blumenbergovo Tračanko smeh ščiti pred izgubo stika z realnostjo, smeh Meduze ruši meje patriarhalnega diskurza in odpira prostor za *écriture féminine*, torej pisanje, ki telesno izkušnjo materializira v jezik.

Knjiga *Smeš meduze* je na ta način poziv k akciji: ženske naj začnejo pisati, prevzemati nadzor nad svojim jezikom, svojim telesom in svojo zgodovino. S tem naj preoblikujejo tako jezik kot družbo, v kateri živijo.

Spekulum druge ženske in parler-femme

Luce Irigaray v svojem delu *Spekulum druge ženske* (*Speculum de l'autre femme*, 1974) kritizira patriarhalne jezikovne sisteme, ki ženske izključujejo iz aktivne subjektivne pozicije. Izpeljuje, da jezik, oblikovan z moške perspektive, ženskam onemogoča, da se izrazijo kot subjekti z lastno identiteto in željami. V tem kontekstu ženska pogosto postane le odsev moškega subjekta, njen glas pa ostaja neizrečen ali napačno interpretiran. Na primer, ko ženska izrazi jezo ali odločnost, se to pogosto interpretira kot histerija ali čustvena nestabilnost, medtem ko bi bila enaka izražanja pri moškem razumljena kot odločnost ali samozavest. ¹⁹

Irigaray opozarja, da so filozofske in psihoanalitične teorije, ki so jih razvili moški misleci, pogosto neustrezne za razumevanje ženske izkušnje. Freudova teorija zavidanja penisa na primer ženske postavlja v vlogo pomanjkljivosti, saj naj bi si želele moški spolni organ kot simbol moči. Že Lacan problematizira to postavko in obrne perspektivo: zavidanje penisa ni ženski, temveč moški problem. ²⁰ A kot opozarja Leo Bersani v eseju »Ali je rektum gròb?«, to še ne pomeni, da je s tem problem za ženske rešen: vsak moški problem postane hkrati tudi ženski. ²¹ Irigaray pa meni, da takšne teorije ne upoštevajo ženske kot subjekta z lastnimi željami in identiteto. V svojem delu filozofinja predlaga koncept *parler-femme* – ženski govor, ki presega patriarhalne jezikovne norme. Ta govor naj bi omogočil ženskam, da se izrazijo kot subjekti z lastnimi željami in identiteto, ne da bi se morali prilagajati

18 Hans Blumenberg, *The Laughter of the Thracian Woman: A Protohistory of Theory*, str. 6.

19 Luce Irigaray, *Speculum of the Other Woman*, str. 140.

20 Jacques Lacan, »Pomen falosa«.

21 Leo Bersani, »Ali je rektum gròb?«.

moškim jezikovnim strukturam. *Parler-femme* pomeni govoriti kot ženska, ne pa govoriti o ženskah; tako predstavlja subverzijo *forme* govora, ne dodajanje ženskih *vsebin*, saj gre za ustvarjanje prostora za žensko subjektivnost znotraj jezika.

Avtorica izhaja iz dvoumnosti samega pojma *spekulum*, ki pomeni tako ogledalo kot tudi ginekološki instrument. Ta ambivalenca ni naključna, saj razpira simbolni in materialni razpon moškega pogleda nad ženskim telesom in subjektivnostjo. Kot ogledalo *spekulum* ponazarja način, kako se ženska v patriarhalni kulturi prepozna skozi oči moškega, kot pasivni način njegovega pogleda. Ženska tako ne vidi le sebe, ampak podobo, ki ji je bila vsiljena od zunaj. Irigaray opozori, da ženske potrebujejo drugačno ogledalo, ki ne bo več le površina moške projekcije, ampak prostor za prepoznavo lastne subjektivnosti in identitete. S *spekulantom* kot ginekološkim instrumentom pa je žensko telo na najintimnejši ravni podvrženo moškemu pogledu in nadzoru, s čimer Irigaray poudari, da potreba po spremembi ni le simbolna, ampak tudi materialna. V tem smislu Irigaray zapiše: »Ženska je prostor moške želje, a tudi njegovega strahu.«²²

Ta ambivalenca se razkrije tudi v freudovski ideji zavidanja penisa, ki tu prikriva nekaj drugega: moški ženski pripiše manko, a s tem v resnici izrazi lastni strah pred izgubo; ženska pa tako postane mesto projekcije kastracijske fantazme.²³ Spekulum kot podaljšek pogleda v tem kontekstu ni nevtralen instrument, temveč orodje simbolnega reda, ki žensko konstituira kot objekt. Irigaray zato poziva k razpadu te logike in k vzpostavitvi novega odseva, v katerem bi ženska lahko spregovorila iz izkušnje razlike, ne iz manka. Njeno delo je pomemben prispevek k feministični teoriji, saj razkriva, kako patriarhalni jezikovni in filozofski sistemi oblikujejo in omejujejo žensko subjektivnost. Irigaray spodbuja k razmisleku o tem, kako lahko ženske ustvarijo nove jezikovne in filozofske strukture, ki bodo omogočile njihovo polno izražanje in priznanje kot subjekti. S tem odpira prostor za razumevanje, da je jezik več kot le komunikacijsko orodje; je nosilec zgodovine, kulture in identitete, ki si zasluži spoštovanje in priznanje.

Teorija utišane skupine

Teorija utišane skupine (*Muted Group Theory*, MGT), ki jo je razvila ameriška jezikoslovka Cheri Kramarae, dokazuje, da jezik odraža in utrjuje interese dominantnih skupin v družbi – predvsem moških – kar vodi v marginalizacijo in izključitev ženskih izkušenj, misli in načinov izražanja. Avtorica pokaže, da je jezik,

22 Irigaray, *Speculum of the Other Woman*, str. 191.

23 Lacan, »Pomen falosa«.

ki se uporablja v javnem življenju, oblikovan predvsem z moške perspektive, kar pomeni, da ženske pogosto nimajo ustreznih besednih sredstev za izražanje svojih izkušenj in občutij. Feministične teoretičarke v angleško govorečem prostoru na primer opozarjajo, da ženske pogosto nimajo izrazja za telesne ali spolne izkušnje brez konotacij sramu ali vulgarnosti. Tudi v slovenščini se razmerje med izrazi za moške in ženske spolne organe kaže kot izrazito asimetrično: besedi »vagina« in »vulva« sta zaznamovani kot medicinski in se redko uporabljata, medtem ko je »pizda« pogosta, a predvsem kot vulgarizem, žaljivka ali sinonim za ničvrednost. Nasprotno pa so izrazi za moške spolne organe, recimo »kurec«, sicer prav tako vulgarni, a pogosto nosijo komično, samozavestno ali celo krepčilno funkcijo: govorci jih uporabljajo, da izrazijo odločnost, neposrednost in avtonomijo (npr. »kurec, pa taka družba« ali »kurec me briga«).²⁴ Takšna semantična razlika razkriva, kako globoko je jezik prežet s spolno simboliko, ki moškost povezuje z močjo, ženskost pa s pomanjkanjem ali ponižanjem.

Tudi izrazi za vodstvene funkcije, kot je »šef«, se pogostejše povezujejo z moškimi predstavami avtoritete. Tak »moški jezik« ne odraža ženskih izkušenj in vrednot, kar ženske postavlja v podrejeni položaj. Teorija utišane skupine s tem ponuja pomemben vpogled v to, kako jezik ni zgolj nevtralen instrument komunikacije, temveč tudi orodje moči, ki lahko prispeva k ohranjanju družbenih neenakosti: »Jezik ni le sredstvo izražanja, temveč tudi sredstvo nadzora. Ko jezik odraža in utrjuje družbene norme, lahko deluje kot mehanizem za ohranjanje obstoječih razmerij moči.«²⁵

Kot opozori Kramarae, morajo ženske, da bi bile slišane in razumljene v družbenih in kulturnih kontekstih, kjer prevladuje moški jezik, pogosto prevajati svoje izkušnje v jezik, ki ni bil ustvarjen zanje. Na primer, ženska, ki želi izraziti svoje izkušnje z nadlegovanjem, se pogosto zateče k evfemizmu, kot so »počutila sem se neprijetno« namesto »bil je nasilen«, ker jezikovni in družbeni kontekst pogosto minimalizira resnost ženskih doživetij. Ta proces prevajanja ni zgolj lingvističen, temveč tudi kulturni in psihološki, saj ženske pogosto spreminjajo in prilagajajo svoje izraze, da bi se uskladile z moškimi normami in pričakovanji. Kramarae trdi, da to »prevajanje« vodi v izkrivljeno komunikacijo, pri kateri ženske pogosto ne morejo v celoti izraziti svojih misli in občutij, saj so prisiljene uporabljati jezik, ki ne ustreza njihovim izkušnjam, kar pa še dodatno utrjuje njihovo marginalizacijo in podrejenost v družbi.

24 Glej gesli SSKJ2 »pizda« in »kurec«, pri čemer je prvo geslo označeno kot vulgarno in psovka, drugo pa je poleg tega označeno še kot izraz jeze ali močnega zanikanja.

25 Kramarae, *Language, Gender and Society*, str. 45.

Jezikoslovka v svoji teoriji ponuja tudi možnosti za spremembo tega stanja. Predlaga razvoj nove jezikovne oblike in prakse, ki bodo omogočile ženskam, da se izrazijo na način, ki odraža njihove lastne izkušnje in vrednote. To vključuje ustvarjanje novih besed, fraz in izrazov, ki bodo bolje ustrezali ženskemu doživljanju sveta. Primeri, s katerimi se srečujemo danes, vključujejo besede, kot sta »*mansplaining*« (moški pokroviteljski govor, ki izrecno naslavlja ženske) ali »*femicid*« (umor na podlagi ženskega spola). Ti primeri presegajo ustaljene slovnične norme in ustvarjajo nove prostore pomena.

Kramarae obenem poudarja pomen izobraževanja in ozaveščanja o tem, kako jezik oblikuje in utrjuje družbene strukture moči. S tem ko se ljudje ozavejo vpliva jezika na oblikovanje družbenih norm in vrednot, lahko prispevajo k spremembam, ki bodo omogočile bolj enakopravno in vključujočo komunikacijo.²⁶ Teorija utišane skupine je potemtakem pomemben prispevek k razumevanju povezave med jezikom, močjo in družbenimi neenakostmi, saj ponuja orodja za analizo in razumevanje, kako jezik lahko prispeva k marginalizaciji določenih skupin, ter predlaga poti za spremembo, ki bodo omogočile bolj enakopravno in vključujočo družbo.

Poudarki tega poglavja, ki izpostavljajo pomen artikulacije ženske izkušnje, težko sovpadajo s predlogi za uporabo spolno nevtrálnih izrazov. Takšna nevtralizacija lahko sicer zmanjšuje stereotipne učinke, vendar hkrati izbriše razliko, ki je ključna za afirmacijo govorečega subjekta, in s tem ne omogoči izražanja ženske izkušnje, ker jo potisne v nevidnost. Če naj jezik resnično služi kot prostor emancipacije, mora omogočati natančno artikulacijo teh zaznamovanosti in razlik, ne pa jih prekrivati ali zabrisovati z oblikami jezikovne neopredeljenosti. Le tako lahko jezik postane orodje, ki spodbuja vidnost, prepoznavnost in priznanje različnih oblik subjektivnosti, s čimer aktivno prispeva k premikom v smer enakopravnosti in spoštovanja ženskih izkušenj.

Jezik kot pogoj subjektivnosti: kdo sme biti?

Heidegger v znanem izreku zatrdi, da je »jezik hiša biti«.²⁷ Ta misel odpira temeljno vprašanje: *Kdo biva v tej hiši? Čigava bit je lahko poimenovana, slišana, umeščena?* Če je jezik prostor, v katerem se bit pojavlja, potem ima izključenost iz jezika tudi ontološke posledice. Biti brez jezika – ali biti ujet v jezik, ki ni tvoj – pomeni

26 Povzeto po: Cheris Kramarae, Barrie Thorne in Nancy Henley, »Perspectives on Language and Communication«.

27 Martin Heidegger, *Pot k jeziku*, str. 13.

biti potisnjen na rob *biti kot take*. Ključno filozofsko vprašanje, ki se tukaj pojavi, zadeva razlikovanje med epistemološko in ontološko razsežnostjo jezika: ali jezik zgolj *epistemološko* določa meje našega mišljenja ali pa aktivno *ontološko* konstituira bit samo? Kritika patriarhalnega jezika ne odpira le vprašanja reprezentacije, temveč tudi in predvsem vprašanje ontologije – kdo (ali kaj) sme obstajati kot govoreče, čuteče in misleče bitje.

Fredric Jameson v delu *Ječa jezika* opozarja na to, da jezik ni le sredstvo za izražanje misli, temveč pogosto deluje kot utesnjujoč okvir, omejujoča struktura, ki misel ujame in določa njene meje. Jameson govori o jeziku kot o »ječi«, v kateri so naši pojmi in izkušnje ujeti, vpeti v sistem simbolov in struktur, ki jih ne moremo enostavno preseči. Ta *ječa jezika* ne omogoča svobodne artikulacije vseh možnih izkušenj, temveč predpostavlja in vzdržuje določene norme in hierarhije.²⁸ Na ta način jezik ne le odraža, temveč tudi ustvarja družbeni svet: posledično ne določa samo način, kako se o ženskah govori, temveč tudi vprašanje, ali jih je sploh mogoče misliti. Ženske tako v družbenem svetu niso le predstavljene – z jezikom so tudi *umeščene* v pojmovanje resničnosti kot take ali *izbrisane* iz njega.

V patriarhalnem diskurzu, kot opozarja Irigaray, je ženska pogosto predstavljena kot *drugi*, kot *odsev moškega*, ne kot samostojen ontološki subjekt. Jezik, ki strukturira svet, ne omogoča njenega samostojnega nastopa kot govorečega bitja, temveč jo vzpostavlja v odnosu do moškega kot normativnega subjekta. Ženska je bodisi molčeča bodisi govorjena – *govori se o njej, ne govori ona sama*. V tem smislu je ontološki status žensk v jeziku vprašljiv: ali lahko postanejo *subjekti*, če je jezik, ki jim je dan na voljo, že vnaprej strukturiran tako, da jih ne priznava kot takih?²⁹ Če jezik ne vsebuje ustreznih kategorij za njihovo izkušnjo, potem je njihova *bit* v jeziku prisotna le kot izkrivljena, prelomljena, utišana. Zato feministične teoretičarke – Cixous s svojo idejo *écriture féminine*, Irigaray s pojmom *parler-femme*, Kramarae s teorijo utišane skupine – razumejo jezik kot bojišče za *ontološko priznanje*. Pisati drugače, govoriti iz telesa, preoblikovati sintakso in metaforiko pomeni več kot politično dejanje – pomeni *biti*, vznikniti kot subjekt. To se sklada tudi s slavnim citatom Simone de Beauvoir, da se ženska »ne rodi, temveč postane«,³⁰ kar je mogoče razumeti tudi kot izjavo o jeziku: ženska mora postati govoreča, pridobiti svoj glas in ga artikulirati v jeziku, ki ga ni ustvarila in ki ji je pogosto tuj.

28 Fredric Jameson, *The Prison-House of Language*, str. 5–10.

29 Heidegger v *Poti k jeziku* na str. 13–15 poudarja, da je jezik ne le sredstvo izražanja, temveč tudi prostor, kjer se oblikuje razumevanje sveta: jezik oblikuje naše dožemanje biti in sveta, v katerem ta biva.

30 De Beauvoir, *Drugi spol I*, str. 15.

S tem je nujno povezana določena eksistencialna tujost, občutek, da je govorjenje vedno že tuje, prevajanje v sistem, ki ni njen. Apropriacija jezika, torej njegova prisvojitve kot sredstvo lastnega izraza, je ključna za možnost žensk, da postanejo govoreči subjekti. Brez dostopa do simbolnega reda, ki jih priznava kot tiste, ki lahko govorijo, ostajajo v položaju pasivnih objektov diskurza, ne pa aktivnih soustvarjalk pomena. Simbolni red v tem kontekstu pomeni sistem pomenov, norm in struktur, ki določa, kdo lahko govori, kdo je slišan in kdo šteje kot subjekt pomena. Patriarhalni simbolni red strukturira realnost tako, da moški govor prepozna kot nevtralen, univerzalen, medtem ko ženski govor deluje kot odmik, kot odklon. Delovati znotraj tega reda pomeni sprejemati njegove pogoje, delovati proti njemu pa pomeni tvegati nerazumljenost – toda tudi odpirati možnosti za nove oblike pomena.

Tako ženska subjektivnost v jeziku ni dana, temveč jo je treba *ustvariti*, pogosto z velikim naporom. Irigaray govori o tem, da ženske potrebujejo novo ogledalo – tisto, ki ne odraža le moškega pogleda, temveč omogoča samoprepoznanje. A ogledalo v jeziku ne obstaja kot nekaj samoumevnega; treba ga je oblikovati skozi pisanje, govor, umetnost. Pisati pomeni stopiti iz tišine v prostor *ontološke vidnosti*, a tudi tvegati nesporazum, zgrešenost, izbris. Feministično pisanje je zato pogosto prepleteno s fragmentarnostjo, prekinjanjem, nenavadnimi metaforami – to ni znak šibkosti, temveč poskus *govoriti od znotraj*, mimo struktur, ki so bile postavljene brez soglasja. Feministična filozofija jezika tako ni zgolj kritika komunikacije, temveč ontologije: ne gre samo za pomen, temveč za *prisotnost*.

V tej luči je ključno ponovno premisliti: kaj sploh pomeni *govoriti od znotraj*? Irigaray v *Spekulumu druge ženske* razkriva, da je celoten ustroj zahodne misli zasnovan na instrumentalizaciji ženskosti kot drugega. Njena uporaba figure spekulum (ne zrcala, temveč ginekološkega instrumenta) nakazuje, da gre v patriarhalni logiki za nasilen vpogled v žensko telo, za njegovo epistemološko kolonizacijo in za ontološko nevtralizacijo njegove drugosti. Spekulum v tem smislu ni orodje razumevanja, ampak instrument predrtja in osvetlitve notranjosti, ki je ženskam odvzeta kot lastna in prikazana kot »objekt raziskave« moške vednosti. Irigaray s tem ne zahteva boljše reprezentacije žensk znotraj obstoječega simbolnega reda, temveč izvede rez v samem epistemološkem temelju, ki že vnaprej predpostavlja enotno, koherentno, univerzalno subjektivnost, in s tem izloči tisto, kar je fluidno, afektivno ali telesno. Zato njeno pisanje ni mimetično, temveč mimetično-subverzivno: zrcali moški diskurz, da bi ga iznakazilo in da bi v njem povzročilo zlom, razpoke. *Parler-femme* na ta način ne nastopa kot alternativna vsebina, ampak kot perforacija jezika, ki ga destabilizira od znotraj. Je motnja, ki z artikulacijo tistega,

kar se upira simbolizaciji, v jeziku povzroča šum, ampak prav zato, ker se ne da ujeti v obstoječe logike pomena, odpira možnost za ontološko drugo, ki ni zgolj prezrta vsebina, vendar drugačen način bivanja v jeziku.

Na tej točki postane jasno, da feministično mišljenje vsaj v svoji bolj radikalni filozofski formi ne operira več znotraj okvirov kritike reprezentacije, ampak cilja na destrukcijo metafizičnih struktur, ki so pogojevale samo možnost reprezentacije. Cixousjina *écriture féminine* ni empirija, ki čaka na artikulacijo: nasprotno, je mesto nemega, ki povzroča zatikanje v mehanizmih smisla. Tu se feministični projekt približa dekonstrukciji *falogocentrizma*, kot jo je zasnoval Derrida: falos kot središče pomena, logos pa kot red govora in smisla, ki stoji na izključitvi telesa, afekta, seksualnosti in histerije.³¹ Feministični poseg tako ni le političen, ampak ontogenetski, ker ne gre za »dodajanje« žensk k že obstoječemu naboru subjektov, temveč za zastavljanje vprašanja, kaj subjekt *je* in ali je sploh *mogoč*, če ne izhajamo iz enosti, temveč iz mnoštvenosti, iz razlike brez centra, iz razpršene, fragmentarne, tudi neozdravljive subjektivnosti. Bit se tu ne kaže več kot prisotnost, ampak postane dogodek.

Lacanov pojem realnega postane bistven za razumevanje feministične ontološke geste: realno kot tisto, kar se izmika simbolizaciji, a hkrati strukturira simbolno kot njegov manko, je ravno tisto mesto, kjer govor ženskega telesa zares spregovori (seveda ne kot nova vsebina, ampak kot prekoračitev strukture). Ta govor ni takoj viden, ni reprezentativen ali univerzalno artikuliran, ravno to pa mu daje moč, da simbolni red prestavi, zasuka in destabilizira. Tukaj feministična ontologija ni več vprašanje *biti ženska*, saj postane ontologija *ekstimnosti* torej govor iz območja, ki je v simbolnem, a hkrati v fazi razkroja. To je prostor zunanjosti kot notranje tujo-sti, kjer pomen ne nastane z linearnim zapisom, ampak z zarezo, s preglasitvijo. *Parler-femme* in *écriture féminine* postaneta filozofsko dejanje *par excellence*: je več kot samo komunikacija, saj deluje kot performativna gesta, ki spreminja pogoje možnosti govora kot takega. Gre se za vpis telesa v logos, za raztezovanje mej jezika, da bi ustvarili prostor, kjer jezik še ni postal hiša biti, ampak se kaže kot rahlo šelestenje, dotik ali špranja, kjer bi se ženska vzpostavila kot tista, ki lahko sploh izreče svet. V tej razpoki, ki jo simbolni red zaznava kot šum, ne tiči zahteva po večji slišnosti, temveč se poraja vprašanje, ali so obstoječi jeziki sploh zmožni zaznati druge oblike subjektivnosti.

Feministična filozofija jezika torej presega vprašanja spola in se zažira v samo strukturo biti ter bivajočega z vprašanji, o kom se lahko govori, kdo sme govoriti

31 Cf. Jacques Derrida, *O gramatologiji*.

in kdo sme biti? Ne gre več za to, kdo vstopa v že zgrajeno hišo jezika, temveč za možnost, da se ta hiša od temeljev pretrese in pokaže, da bit, kot jo jezik omogoča, ni enotna, temveč porozna, večglasna in odprta za tisto, kar šele prihaja.

Viri in literatura

- Beauvoir, Simone de. *Drugi spol*. 3., popravljena izd. Ljubljana: Krtina, 2022.
- Bersani, Leo. »Ali je rektum grób?«. Prev. Marko Miočič. *Problemi* 60, št. 7-8 (2022): str. 13–51.
- Blumenberg, Hans. *The Laughter of the Thracian Woman: A Protohistory of Theory*. Prev. Spencer Hawkins. New York: Bloomsbury Academic, 2015.
- Carmichael, Leonard. »An Experimental Study of the Effect of Language on the Reproduction of Visually Perceived Form«. *Journal of Experimental Psychology* 15, št. 1 (1932): str. 73–86.
- Cixous, Hélène. *Smeh meduze in druga besedila*. Prev. Barbara Pogačnik. Ljubljana: Društvo Apokalipsa, 2005.
- Deleuze, Gilles. »Je zajecjal ...«. V: Gilles Deleuze, *Kritika in klinika*, prev. Suzana Koncut, str. 157–166. Ljubljana: Študentska založba, 2010.
- Deleuze, Gilles, in Félix Guattari. *Kafka: za manjšinsko književnost*. Prev. Vera Troha. Ljubljana: LUD Literatura, 1995.
- Derrida, Jacques. *O gramatologiji*. Prev. Uroš Grilc. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 1998.
- Dobrovoljc, Helena, in Marko Stabej. »Jezikovne izbire v slovenskih smernicah za spolno občutljivo rabo jezika.« *Slavistična revija* 67, št. 2 (2019): str. 373–384.
- Garnica, Berenger. »Linguistic Sexism and Society: A Woman's Representation Through Language«. *Language. Text. Society* 7, št. 2 (2020): 1–9.
- Hajdini, Simon. »Znova nič novega: Adorno, Deleuze, Beckett«. *Filozofski vestnik* 34, št. 3 (2013): str. 179–195.
- Heidegger, Martin. *Pot k jeziku*. Prev. Ivo Urbančič. Ljubljana: Slovenska matica, 1989.
- Irigaray, Luce. *Speculum of the Other Woman*. Prev. Gillian Gill. Ithaca: Cornell University Press, 1985.
- Jameson, Fredric. *The Prison-House of Language: A Critical Account of Structuralism and Russian Formalism*. Princeton: Princeton University Press, 1974.
- Kramarae, Cherie. *Language, Gender, and Society*. Rowley: Newbury House, 1983.
- Kramarae, Cherie, Barrie Thorne in Nancy Henley. »Perspectives on Language and Communication«. *Noûs* 20, št. 1 (1986): str. 45–51.

- Lacan, Jacques. »Pomen falosa«. Prev. Marjan Šimenc. V: Jacques Lacan, *Spisi*, str. 233–242. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 1994.
- Močnik, Rastko. »Identitetna politika na univerzi«. *Slavistična revija* 67, št. 2 (2019): str. 355–360.
- Stericker, Anne. »Does This 'He' or 'She' Business Really Make a Difference? The Effects of Masculine Pronouns as Generics on Job Attitudes«. *Sex Roles* 7 (1981): str. 637–641.
- Ščuka, Nuša. *Spolno občutljiva raba jezika v spontanem formalnem javnem diskurzu*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2016.
- Šorli, Mojca. »Spol in jezik na robu pameti: med slovnico in ideologijo«. *Slovenščina 2.0* 7, št. 2 (2019): str. 45–74.